

Jedanaest stoljeća hrvatskog glagoljaštva

U članku je prikazan primjer nastavne jedinice za izbornu temu hrvatskog glagoljaštva za učenike drugog razreda srednje škole. Ideja je nastala povodom obilježavanja 1100 godina Hrvatskog Kraljevstva i spomena glagoljice u pismu pape Ivana X. upućenog kralju Tomislavu. Nastavna jedinica predviđa obradu navedene teme u dva školska sata s ciljem upoznavanja učenika s osnovama glagoljice, počecima i rasprostranjenošću glagoljske pismenosti u Hrvatskoj kao i velikim brojem glagoljaških spomenika, misala, pravnih spomenika i inkunabula.

Ključne riječi: glagoljica, sv. Ćiril i Metod, pismo pape Ivana X., crkveni sabor u Splitu 925., inkunabule, epigrafski spomenici, misali

Uvod

Hrvatski sabor proglasio je 2025. *Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva* kao podsjetnik na važne trenutke u povijesti hrvatskog naroda - godinu krunjenja prvog hrvatskog kralja Tomislava kao i njegov spomen u pismu pape Ivana X. kojim je 925. sazvan Prvi splitski crkveni sabor - čime je Hrvatska postala samostalnim i priznatim kraljevstvom, što je imalo ključnu ulogu u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta i suverenosti.¹ Cilj je obilježavanja poticanje povijesne, kulturne i umjetničke baštine hrvatskog naroda nizom različitih aktivnosti među koje se mogu ubrojiti i rad s učenicima na redovnom satu povijesti ili radionici s povijesnom grupom.

Zašto glagoljica? Glagoljica je najstarije slavensko pismo i prvo pismo kojim su Hrvati bilježili svoj materinski jezik. Glagoljicom se nakon XII. stoljeća služe samo Hrvati i u tome je još veća posebnost obilježavanja jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva.

Hrvatski sabor proglasio je 22. *veljače - Danom hrvatske glagoljice i glagoljaštva* na inicijativu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao spomen na dan kada je 1483. tiskana prva inkunabula, tj. prva hrvatska glagoljička knjiga, *Misal po zakonu rimskog dvora*. Hrvatska glagoljica povijesno je hrvatsko pismo, jedan od nezaobilaznih

¹ <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/godina-obiljezavanja-1100-obljetnice-hrvatskoga-kraljevstva/godina-obiljezavanja-1100-obljetnice-hrvatskoga-kraljevstva-27747/27747> (posjet 1. 12. 2025.)

simbola nacionalnog identiteta i višestoljetne uljudbe na temelju kojega smo i danas prepoznatljivi i jedinstveni u Europi i svijetu.²

Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH utvrdila je 2014. kako se *Umijeće čitanja, pisanja i tiskanja glagoljice* ima smatrati nematerijalnim kulturnim dobrom te je uvršteno u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.³

Priprema za nastavni sat

Priprema je napravljena na temelju *Odluke o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*.⁴

Tema: Intelktualni i duhovni horizonti srednjega vijeka. Misija solunske braće, glagoljska i ćirilska pismenost. Uloga crkvenih redova. Školstvo i sveučilišta.

Tip sata: Obrada novog nastavnog sadržaja

Domena: E. Filozofsko-religijsko-kulturno područje

Ishod na razini nastavnog predmeta: POV SŠ E.2.1. Učenik uspoređuje različite ideje, umjetničke stilove i dostignuća srednjega i ranoga novog vijeka.

Povezanost/korelacija s drugim nastavnim predmetima:

Hrvatski jezik⁵

- SŠ HJ A.2.1. Učenik govori izlagačke tekstove u skladu sa svrhom i željenim učinkom na primatelja.
- SŠ HJ A.2.3. Učenik čita u skladu s određenom svrhom izlagačke tekstove različitih funkcionalnih stilova i oblika.
- SŠ HJ C.2.2. Učenik analizira tekstove iz hrvatske kulturne baštine i kulturnoga kruga i njihov utjecaj na vlastiti kulturni identitet.

Likovna umjetnost:⁶

- SŠ LU C.2.1. Učenik prosuđuje međuodnos konteksta i umjetničkoga djela/stila.

Vjeronauk⁷

- SŠ KV D.2.3. Učenik prikazuje doprinos i vrednuje suodnos kršćanstva i hrvatske, europske i svjetske kulture, znanosti i tradicije te obrazlaže doprinos Crkve u izgradnji hrvatske znanosti i školstva, kulture, graditeljstva, književnosti i umjetnosti.

2 <https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/hrvatski-sabor-proglasio-22-veljace-danom-hrvatske-glagoljice-i-glagoljstva> (posjet 1. 12. 2025.)

3 <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (posjet 1. 12. 2025.)

4 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (posjet 1. 12. 2025.)

5 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html (posjet 30.11.2025.)

6 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html (posjet 30.11.2025.)

7 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_216.html (posjet 30.11.2025.)

Latinski jezik⁸

- SŠ (2) LJ B.2.3. Razumije i objašnjava prilagođeni i izvorni latinski tekst.

Povezanost s međupredmetnim temama:

- Osobni i socijalni razvoj - socijalne i komunikacijske vještine, suradnja i timski rad; odgovorno ponašanje prema sebi i drugima u zajednici.⁹
- Učiti kako učiti - sposobnost učinkovitog upravljanja svojim učenjem, rješavanje problema, usvajanja, obrade i vrednovanja informacija i njihova integriranja u smislene cjeline novog znanja i vještina koje su primjenjive u različitim situacijama.¹⁰
- Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije - jačanje znanja, vještina i stavova djece i mladih kako bi bili spremni za učenje, rad i život u suvremenoj okruženju čiji je tehnologija sastavni dio; jačanje temeljnih kompetencija na način zanimljiv djeci i mladima zato što se odvija u njima bliskome digitalnom okruženju.¹¹

Ishodi učenja:

- objasniti postanak, razvoj i vrste glagoljskog pisma
- izdvojiti i navesti najvažnije podatke i osobitosti pisanih i slikovnih povijesnih izvora
- objediniti i prezentirati prikupljene informacije (plakat, usmeno izlaganje)
- upotrijebiti informacijsko - komunikacijske tehnologije u procesu učenja
- razviti vještine grupnog rada, suradničkog učenja, međusobne komunikacije i razmjene informacija

Koncepti: koncept vremena i prostora, koncept uzroka i posljedica, koncept kontinuiteta i promjena, koncept rada s povijesnim izvorom, koncept povijesne perspektive

Oblici rada: individualni rad, frontalni rad, grupni rad

Metode učenja i poučavanja: metoda usmenog izlaganja, metoda razgovora, metoda rada s povijesnim tekstom, metoda demonstracije, metoda rada sa slikovnim izvorima, metoda rada na slijepoj karti

Mediji (nastavna sredstva i pomagala): udžbenik, fotografije, projektor, povijesni tekstovi, slikovni izvori, karta

8 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_143.html (posjet 30.11.2025.)

9 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_153.html (posjet 30.11.2025.)

10 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_154.html (posjet 30.11.2024.)

11 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_150.html (posjet 30.11.2024.)

Razrada nastavnog sata

U uvodnom dijelu sata upoznati učenike s nastankom, razvojem i tipovima glagoljice.

Glagoljica je prvo slavensko i prvo hrvatsko pismo nastalo u IX. stoljeću zahvaljujući Konstantinu Ćirilu. Djelovanjem braće, Ćirila i Metoda, postavljeni su temelji slavenske pisane kulture i civilizacije. Na molbu moravskog kneza Rastislava, braća dolaze u Moravsku kako bi organizirali bogoslužje na slavenskom jeziku te donose slavensko pismo oblu glagoljicu. Glagoljica i slavensko bogoslužje koristili su se u Moravskoj, Češkoj, Panoniji, Makedoniji, Bugarskoj i Hrvatskoj.

O postanku glagoljice postoje mnoge teorije, a jedna od njih govori da je sv. Jeronim utemeljitelj glagoljice iako je to malo vjerojatno s obzirom na to da je živio u V. stoljeću. Crkvi je tada odgovaralo da se sv. Jeronim spominje kao autor glagoljice jer zna se da je upravo on preveo Bibliju na latinski jezik te su glagoljaši stoljećima prevodili njegove tekstove.¹²

Naziv *glagoljica* nastao je od glagola *glagoljati*, koji znači govoriti, pričati.

Svako glagoljsko slovo ima svoje ime (Tablica 1). Prema imenima prvih dvaju slova (*az* i *buki*), govorimo o glagoljskoj azbuci.¹³

Prvih devet slova glagoljskoga pisma (A = az, B = buki, V = vjedi, G = glagolju, D = dobro, E = jest, Ž = živjeti, DZ = zelo, Z = zemlji) izriču poruku *Ja koji poznajem slova govorim da je vrlo dobro živjeti na Zemlji*.¹⁴

Tablica 1. Imena glagoljskih slova

Глагољска азбука	IME	LATINICA	
Ⲁ	a (az)	Ⲡ	p (pokoj)
Ⲃ	b (buki)	Ⲣ	r (rci)
Ⲅ	v (vjedje)	Ⲥ	s (slovo)
Ⲇ	g (glagolju)	ⲧ	t (tvrdo)
Ⲉ	d (dobro)	ⲩ	u (uk)
Ⲋ	e (jest)	ⲫ	f (frit)
Ⲍ	ž (živjet)	ⲭ	h (hjer)
Ⲏ	dz (dzjelo)	ⲯ	o (ot)
Ⲑ	z (zemlja)	ⲱ	šć (šta)
Ⲓ	i (iže)	ⲳ	c (ci)
Ⲕ	i	ⲵ	č (črv)
Ⲗ	đ (đerv)	ⲷ	š (ša)
Ⲙ	k (kako)	ⲹ	jer
Ⲛ	l (ljudije)	ⲻ	jat
Ⲝ	m (mislite)		
Ⲟ	n (naš)		
Ⲡ	o (on)		

12 Mihaljević, Ana, Milan Mihaljević i Ana Šimić, *Glagoljica za znatiželjne*, (Zagreb: Staroslavenski institut, 2024.)

13 <https://virtualna.nsk.hr/glagoljica/glagoljica-brajica-latinica/azbuka-3-sa-nazivom/> (posjet 2. 12. 2025.)

14 <https://stin.hr/glagoljica/> (posjet 2. 12. 2025.)

Svako glagoljično slovo imalo je i brojevnu vrijednost (Tablica 2).¹⁵

Tablica 2: Brojevna vrijednost glagoljičnih slova

Ɱ	Ɑ	Ɐ	Ɒ	ⱱ	Ⱳ	ⱳ	ⱴ	Ⱶ
az a 1	buki b 2	vidi v 3	glagole g 4	dobro d 5	čjest č 6	živite ž 7	zelo z 8	zemlja z 9
ⱶ	ⱷ	ⱸ	ⱹ	ⱺ	ⱻ	ⱼ	ⱽ	Ȿ
ize i 10	i i 20	je j d 30	kako k 40	ljudi l 50	mislite m 60	naš n 70	oni o 80	pokoji p 90
Ɀ	ⱽ	Ȿ	Ɀ	ⱽ	Ɀ	ⱽ	Ɀ	ⱽ
reci r 100	slovo s 200	tvrdio t 300	uk u 400	frt f 500	hir h 600	ot o 700	šća š, šć 800	ci c 900
Ɀ	ⱽ	Ɀ	ⱽ	Ɀ	ⱽ	ⱿⱽⱿⱽⱿ		
črv č 1000	ša š 2000	jer poluglas	jat ja, i(je)	jus ju 5000	jest – je			

Prva tri retka imaju po devet slova: prvi su redak jedinice (1, 2, 3...), drugi redak desetice (10, 20 ...), treći redak stotice (100, 200 ...), četvrti redak tisućice (1000, 2000 ...). Brojevi su se u glagoljici zapisivali tako da se stavljao mali kvadratić ispred i iza slova, a često i vitica iznad slova. Iznimka je kod dvoznamenkastih brojeva od 11 do 19 jer se kod njih najprije pišu znamenke jedinice, a zatim desetice.¹⁶

Nazivi za brojke u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku između 11 i 19 su:

- jedan-na-dest (1+10), tj. jedanaest
- dva-na-dest (2+10), tj. dvanaest
- tri-na-dest (3+10), tj. trinaest
- četiri-na-dest (4+10), tj. četrnaest
- pet-na-dest (5+10), tj. petnaest
- šest-na-dest (6+10), tj. šesnaest
- sedam-na-dest (7+10), tj. sedamnaest
- osam-na-dest (8+10), tj. osamnaest
- devet-na-dest (9+10), tj. devetnaest¹⁷

¹⁵ <https://www.croatianhistory.net/etf/tablegl.html> (posjet 2. 12. 2025.)

¹⁶ Darko Žubrinić, *Hrvatska glagoljica, biti pismen – biti svoj*, (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima »sv. Ćirila i Metod«: Element, 1996.)

¹⁷ https://www.croatianhistory.net/glagoljica/edu/gl_brojevi.pdf (posjet 2. 12. 2025.)

Tipovi glagoljice

Obla glagoljica – najstariji tip glagoljice, oblikovao ju sv. Konstantin Ćiril, u uporabi između IX. i XII. stoljeća

Uglata ili hrvatska glagoljica – nakon XII. stoljeća, služe se samo Hrvati sve do današnjeg vremena, bilježi hrvatski crkvenoslavenski i starohrvatski jezik.

Uglata glagoljica se dijeli na:

- a) ustavnu: slova su uska, visoka i ravnih crta; tekst je čitljiv i doima se svečano; pogodna je za tiskanje; pisane su liturgijske knjige iz XIV. i XV. stoljeća, (*Misal kneza Novaka, Hrvojev misal, Drugi novljanski brevijar...*)
- b) brzopisnu ili kurzivnu: neliturgijski tekstovi i tekstovi praktične namjene (*Žgombićev zbornik, Grškovićev zbornik, Istarski razvod...*)¹⁸

Grupni rad – podjela učenika u grupe

Učenici su podijeljeni u više skupina gdje će u suradnji s ostalim učenicima raditi na povijesnim izvorima te rješavati zadane zadatke.

1. grupa – Zaključci crkvenog sabora u Splitu 925. i Pismo pape Ivana X. Tomislavu (rad na povijesnom tekstu)

Učenicima se podijele pripremljeni povijesni tekstovi koje će pročitati i analizirati odgovaranjem na pitanja. Podijeljeni uručci sadrže zaključke crkvenog sabora u Splitu gdje se nalazi najstariji dokumentirani spomen hrvatskoga glagoljaštva te pismo pape Ivana X. upućeno Tomislavu *dilecto filio Tamisclao, regi Crouatorum, tj. ljubljenom sinu Tomislavu, kralju Hrvata*.

Učenici trebaju povezati zaključke sabora gdje je prvi spomen glagoljice s počecima Hrvatskog kraljevstva i kraljem Tomislavom. Povodom tih događaja, upravo je Hrvatski sabor i proglasio 2025. *Godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskog Kraljevstva*.

Učenici su dobili najprije tekstove na latinskom jeziku, a zatim i prijevod na hrvatskom jeziku s obzirom na to da je Latinski jezik obvezan predmet u gimnazijama, čime je ostvarena korelacija i povezanost s drugim predmetima (Hrvatski jezik i Latinski jezik).¹⁹

Zaključci crkvenog sabora u Splitu 925

1. Quoniam, antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro predicare Salonam missus est constituitque, ut ecclesia ipsa et ciuitas, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnes ecclesias prouintie huius primatis habeant (!) et metropolis nomine super omnes episcopatus legitime sorciatur, ita dumtaxat, ut ad eius iussionem episcopi, qui per diuinam

18 Mihaljević, Mihaljević i Šimić, *Glagoljica za znatiželjne*, 16.

19 Učenicima koji ne uče latinski jezik može se podijeliti samo tekst na hrvatskom jeziku.

gratiam cathedram ipsam retinuerint, et sinodus celebretur et consecratio episcoporum; quia dicente domino: “ubi fuerit (corpus), illuc congregabuntur et aquile”.

10. *Ut nullus episcopus nostre prouintie audeat in quolibet gradu Slauinica lingua promouere, tantum in clericatu et monachato deo deseruire. Nec in sua ecclesia sinat eum missas facere, preter si necessitatem sacerdotum haberent, per supplicationem a Romano pontifice licentiam eis sacerdotalis ministerii tribuatur.*

11. *Ut episcopus Croatorum, sicut nos omnes, nostre ecclesie metropolitane subesse se sciat.*²⁰

1. *Budući da je nekoć blaženi Dujam bio poslan od apostola Petra u Solin da propovijeda, određuje se, da ona crkva i grad, gdje počivaju njegove svete kosti, ima prvenstvo nad svim crkvama ove pokrajine i da zakonito dobije metropolitanski naslov nad svim njenim biskupijama, i to tako, da se samo po zapovijedi onog biskupa, koji po milosti božjoj dobije tu stolicu, mogu održavati sinodi i posvećivati biskupi, jer je Gospod rekao: „Gdje bude tijelo, tu će se skupljati i orlovi.”*

10. *Neka se koji biskup naše pokrajine ne usudi promaknuti na bilo koji stepen ikoga, koji upotrebljava slavenski jezik, da služi bogu bilo kao svjetovni svećenik ili kao redovnik. Nadalje, neka mu ne dopusti, da služi misu u njegovoj biskupiji, osim ako bi bila oskudica svećenika; samo po odobrenju rimskog pape može mu dopustiti, da vrši svećeničku službu.*

11. *Neka biskup Hrvata zna, da je, kao i svi mi, podložan našoj metropolitanskoj crkvi.*²¹

Pismo pape Tomislavu

*Ioannesepiscopus, seruus seruorum dei, dilecto filio Tamisclao, regi Crouatorum, et Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum, nec non seu (!)et sanctissimo confratri nostro Ioanni, sancte Salonitane ecclesie archiepiscopo, omnibusque episcopis nostris suffraganeis, verum etiam et omnibus zupanis cunctisque sacerdotibus et vniuerso populo per Slauoniam et Dalmatiam commorantibus, dilectissimis filiis nostris.*²²

*Ivan biskup, sluga slugu božjih, ljubljenom sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, izvrsnom knezu Humljana, te prepoštovanom i presvetom bratu našem Ivanu, nadbiskupu crkve salonitanske, i svim podložnim biskupima, nadalje svim županima i svim svećenicima i čitavu narodu koji boravi u Slavoniji i Dalmaciji, predragim našim sinovima.*²³

Pitanja za analizu i rad na tekstu:

- Zašto je crkveni sabor održan u Splitu?

20 Marko Kostrenčić, Jakov Stipišić i Miljen, Šamšalović ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 1 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967.): 30-33.

21 <https://povijesni-izvori.webnode.hr/zakljucici-crkvenog-sabora-u-splitu-925/> (posjet 3. 12. 2025.)

22 Kostrenčić, Stipišić, Šamšalović ur. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 28.-30.; 33-35.

23 <https://povijesni-izvori.webnode.hr/pisma-pape-ivana-x/> (posjet 3. 12. 2025.)

- Koje je godine održan?
- Navesti zaključke sabora i objasniti njihov značaj
- U čemu je važnost 10. zaključka?
- Kakav je odnos pape prema slavenskom jeziku i bogoslužju?
- Koji je hrvatski vladar tad bio na čelu Hrvatske?
- Koji papa šalje pismo Tomislavu? Povezati s crkvenim saborom iste godine.
- Kako ga papa oslovljava u pismu?
- Zašto je 2025. odabrana za obilježavanje 1100 godina Hrvatskog kraljevstva?
Izdvojiti iz oba teksta rečenice koje to potkrepljuju te ih zapisati na plakatu (na latinskom i hrvatskom jeziku).

2. grupa – Epigrafski spomenici i natpisi na glagoljici (rad na tekstu i slikovnim izvorima)²⁴

Učenicima se podijele fotografije i tekst s najznačajnijim glagoljičnim natpisom na kamenu (Prilog 1). Trebaju povezati tekst s fotografijom te izdvojiti najvažnije činjenice o svakom epigrafskom spomeniku (vrijeme nastanka, mjesto, značaj natpisa, vladare ili ostale osobe koje se spominju). Na plakat trebaju zalijepiti fotografije spomenika te napisati tražene podatke.

- a) Bašćanska ploča
- b) Grdoselski ulomak
- c) Plominski natpis
- d) Humski grafit
- e) Ročki glagoljski abecedarij
- f) Valunska ploča

3. grupa – Liturgijski tekstovi (rad na tekstu i slikovnim izvorima)²⁵

Misali su katoličke liturgijske knjige koje sadrže misne molitve, čitanja i pjevanja.

Učenicima se podijele fotografije i tekst s najznačajnijim misalima (Prilog 2). Trebaju povezati tekst s fotografijom te izdvojiti najvažnije činjenice o svakom misalu (vrijeme nastanka, značaj teksta, zašto je nastao, tko ga napisao, gdje se danas čuva itd.). Na plakat trebaju zalijepiti fotografije misala te napisati tražene podatke.

- a) Misal kneza Novaka
- b) Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića
- c) Berlinski misal
- d) Prvi i drugi vrbnički misal

²⁴ Fotografije i tekstovi su preuzeti iz knjige Anica Nazor, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: »Ja slovo znajući govorim...«*, (Zagreb: Erasmus naklada, 2008.)

²⁵ Ibid. Isto tako učenici mogu i sami istraživati uz pomoć mobilnih uređaja te tako doći do fotografija i ostalih informacija ukoliko navedena literatura nije dostupna.

4. grupa – Pravni spomenici: zakonici, statuti, regule, razvodi (rad na tekstu i slikovnim izvorima)²⁶

Puno glagoljskih isprava na hrvatskom jeziku i glagoljici očuvalo se na prostoru današnjeg hrvatskog teritorija. Te su isprave od velike važnosti za političku, pravnu i kulturnu povijest Hrvatske. Učenicima se podijele tekstovi i fotografije koje trebaju proučiti (Prilog 3), utvrditi vrijeme i mjesto nastanka, gdje se danas čuvaju, značaj pravnog spomenika te izdvojiti posebnost svakog pojedinog pravnog spomenika. Svoje odgovore trebaju napisati na plakatu uz zalijepljene fotografije pravnih spomenika.

- a) Vinodolski zakon
- b) Istarski razvod
- c) Regula svetog Benedikta
- d) Dobrinjska isprava

5. grupa – Glagoljske inkunabule (rad na tekstu i slikovnim izvorima)²⁷

Inkunabule su knjige otisnute u prvih pedesetak godina od izuma tiska, tj. do 1500. S obzirom na to da inkunabule svjedoče o visokom stupnju kulture, pismenosti i obrazovanja, one zauzimaju važno mjesto u nacionalnoj kulturi i povijesti hrvatskog naroda. Uz misale koje smo već spominjali, u nastavku će učenici doći u doticaj i s brevijarima te je nužno objasniti da je brevijar ili časoslov službena crkvena knjiga u kojoj se nalaze molitveni tekstovi i čitanja za sve dane u godini i sve sate u danu.

Učenicima se podijele tekstovi i fotografije (Prilog 4) koje će proučiti, utvrditi vrijeme i mjesto nastanka, gdje se danas čuvaju, važnost inkunabule te izdvojiti i istaknuti njezinu posebnost. Svoje odgovore napisati na plakatu uz zalijepljene fotografije inkunabula.

- a) Misal po zakonu rimskoga dvora
- b) Brevijar po zakonu rimskoga dvora
- c) Baromićev brevijar
- d) Senjski misal

6. grupa – Glagoljica danas (učenici koriste svoj mobilni uređaj kao pomagalo pri istraživanju)

Učenici istražuju na društvenim mrežama gdje se sve danas koristi glagoljica u kulturi, umjetnosti i dizajnu; gdje sve mogu vidjeti glagoljska slova (na spomenicima, odjeći, nakitu, tetovažama, poštanskim markicama, pjesmama i sl.); koje institucije njeguju baštinu glagoljice gdje posebno ističemo Staroslavenski institut, Društvo prijatelja glagoljice - pjevački zbor i časopis *Baščina*, Maticu hrvatske, Dane glagoljice u Senju, Aleju glagoljaša i Malu glagoljsku akademiju u Istri itd.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

Glagoljsko pismo i glagoljski tekstovi su i danas nadahnuće brojnim umjetnicima, književnicima, pjesnicima, modnim dizajnerima i nastavnicima.

Završni dio i prezentiranje

Tijekom rada u skupinama učenici su pripremili plakate koje će svaka grupa prezentirati ostalim učenicima. Nakon prezentiranja svih skupina, učenici će na jednoj slijepoj karti Hrvatske ucrtati mjesta gdje su nastali spomenici glagoljske pismenosti koje su istražili i prezentirali. Tako bismo dali slikovni pregled svega što smo obradili tijekom dva školska sata.

Plakati će biti dio izložbe u razredu ili predvorju škole.

Sadržaj plakata:

- natpisi na latinskom i hrvatskom jeziku o spomenu Tomislava kao prvog kralja te prvog spomena glagoljice 925.
- plakat sa slikama epigrafskih spomenika i natpisa na glagoljici s najvažnijim podacima o istima
- plakat sa slikama liturgijskih tekstova i najvažnijim podacima o istima
- plakat sa slikama pravnih spomenika i istaknutim značajkama istih
- plakat sa slikama glagoljskih inkunabula i njihovim posebnostima
- plakat *Glagoljica danas* – tekstovi, slike i fotografije gdje se danas može vidjeti glagoljsko pismo i glagoljski tekstovi
- karta Hrvatske s ucrtanim najznačajnijim spomenicima hrvatskog glagoljaštva

Zaključak

Glagoljska pismenost se obrađuje kao obvezna tema u kurikulumu za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, no ovom nastavnom jedinicom/ radionicom željeli smo dodatno istaknuti važnost hrvatskog glagoljaštva i dati doprinos obilježavanju 1100 godina hrvatskog glagoljaštva.

Izložba proizašla iz ove radionice bit će izložena u predvorju škole 22. veljače povodom obilježavanja *Dana hrvatske glagoljice i glagoljaštva*.

Zaključak završavamo s dva plakata koji ističu vrijednost glagoljice kao simbola nacionalnoga identiteta po kojem smo danas prepoznatljivi i jedinstveni u Europi i svijetu, a mogu se preuzeti na stranicama Staroslavenskog instituta.²⁸

28 https://stin.hr/wp-content/uploads/2025/02/Plakat_glagoljica-2025-scaled.jpg (posjet 4. 12. 2025.)

- Mihaljević, Ana, Milan Mihaljević, Ana Šimić. *Glagoljica za znatiželjne*. Zagreb: Staroslavenski institut, 2024.
- Žubričić, Darko. *Hrvatska glagoljica, biti pismen – biti svoj*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima »sv. Ćirila i Metoda«: Element, 1996.
- <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/godina-obilježavanja-1100-obljetnice-hrvatskoga-kraljevstva/godina-obilježavanja-1100-obljetnice-hrvatskoga-kraljevstva-27747/27747> (posjet 1. 12. 2025.)
- <https://www.sabor.hr/hr/press/priopcenja/hrvatski-sabor-proglasio-22-veljace-danom-hrvatske-glagoljice-i-glagoljstva> (posjet 1. 12. 2025.)
- <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (posjet 1. 12. 2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html (posjet 1. 12. 2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html (posjet 30.11.2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_162.html (posjet 30.11.2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_216.html (posjet 30.11.2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_143.html (posjet 30.11.2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_153.html (posjet 30.11.2025.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_154.html (posjet 30.11.2024.)
- https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_150.html (posjet 30.11.2024.)
- https://stin.hr/wp-content/uploads/2025/02/Plakat_glagoljica-2025-scaled.jpg (posjet 4. 12. 2025.)
- <https://povijesni-izvori.webnode.hr/zakljucci-crkvenog-sabora-u-splitu-925/> (posjet 3. 12. 2025.)
- <https://povijesni-izvori.webnode.hr/pisma-pape-ivana-x/> (posjet 3. 12. 2025.)
- https://www.croatianhistory.net/glagoljica/edu/gl_brojevi.pdf (posjet 2. 12. 2025.)
- <https://virtualna.nsk.hr/glagoljica/glagoljica-brajica-latinica/azbuka-3-sa-nazivom/> (posjet 2. 12. 2025.)
- <https://stin.hr/glagoljica/> (posjet 2. 12. 2025.)
- <https://www.croatianhistory.net/etf/tablegl.html> (posjet 2. 12. 2025.)
- <https://povijesni-izvori.webnode.hr> (posjet 3. 12. 2025.)

SUMMARY

ELEVEN CENTURIES OF THE CROATIAN GLAGOLITISM

The article presents an example of a lesson plan for an elective topic on the Croatian glagolitic script for the second-grade secondary school students. The idea was drawn from the occasion of the 1100th anniversary of the Croatian Kingdom and the reference of the glagolitic script in the letter of Pope John X to King Tomislav. The lesson plan envisages that the mentioned topic will be covered in 2 school lessons with the aim of introducing students to the basics of the Glagolitic script, the beginning and the spread of Glagolitic literacy in Croatia, as well as a large number of Glagolitic monuments, missals, legal monuments and incunabula.

Keywords: Glagolitic script, St. Cyril and Methodius, Pope John X's letter, church council in Split in 925, incunabula, epigraphic monuments, missals

Prilozi:

Prilog 1

a) Bašćanska ploča

Predložak za tekst bio je kartular crkve, odnosno benediktinske Opatije svete Lucije u Jurandrovu kod Biske na otoku Krku. Ispod bordure što teče duž cijeloga gornjega ruba Ploče s motivom lozice slijedi tekst (u trinaest redaka):

V ime Oca i Sina i Svetago Duha. Az opat Držiha pisah se o ledině juze da Zvanimir, kralj hrvatskij v dni svoje v Svetuju Luciju i svedomi: zupan Desimira Kribavě, Mratin v Licě, Pribineza posl Vinodolě Jakov v otočě. Da ize to poreče, kini j Bog i 12 apostola i 4 evanjeljisti i svetaja Lucija, amen. Da ize soč Zivet, molj za nje Boga. Az opat Dobrovit z dah crėkav siju i svojeju bratju s devetiju v dni kneza Kosmata obladajucago vsu Krajinu. I bēše v ti dni Mikula v Otočci s svetuju Luciju v jedino. (Fučić 1982: 44)

• BAŠĆANSKA PLOČA

- osnovni podatci:
Klesana je na bijelom vapnencu, veličine 199 x 99,5 x 9 cm. Natpis je uklesan glagoljicom prijelaznoga tipa, tj. prijelaz iz »obles« u hrvatsku, »uglatu« glagoljicu, i na hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. Tekst je ritmiziran i odgovara postupku kultivirane ritamske dikcije onovremenih latinskih dokumenata (takozvani *cursor*).

BAŠĆANSKA PLOČA,

oko g. 1100.

Dragi kamen hrvatskoga jezika

Najznamenitiji, najpširniji i podatcima najbogatiji među najstarijim glagoljskim natpisima. Sadrži kršćansku invokaciju (zaziv Božjega imena), iskaz opata Držihe koji utvrđuje da je hrvatski kralj Zvonimir u svoje vrijeme darovao Sv. Luciji »ledinu« (neobrađeno zemljište), navodi svjedoke toga darivanja i prijeti kletvom onima koji bi darivanje porekli. Slijedi iskaz opata Dobrovita koji govori o gradnji Crkve sv. Lucije, što ju je podigao s devetoro redovničkih braće u vrijeme kad je knez Kos-

mat upravljao cijelom Krajinom (područje te Krajine nije poznato).

Bašćanska ploča je važan izvor za hrvatsku političku i kulturnu povijest. Sadrži najstariji spomen hrvatskoga nacionalnoga imena na hrvatskom jeziku (*kralj hrvatskij*) i pokazuje da se vlast hrvatskoga kralja Zvonimira protezala i na otok Krk. Zbog dokumentarne vrijednosti teksta naziva se »dragim kamenom hrvatskoga jezika«, »zlatnom pločom hrvatskoga jezika«, »hrvatskim krsnim listom«, »hrvatskom narodnom svetinjom«.

Hrvatskim skladateljima i pjesnicima *Bašćanska ploča* bila je nadahnuće: Kresimiru Fribecu (kantata za sola, zbor i komorni orkestar, 1977.); Stjepanu Šuleku (skladba za zbor a *capella*, 1980.),

b) Grdoselski ulomak

• GRDOSELSKI ULOMAK
- osnovni podatci:
Uklesan na bijelom
znatom vapnencu veličine
32 x 21,5 x 22cm. B. Fučić
ga je 1949. godine izvadio
iz zida župne kuće i prenio
na čuvanje u današnju
novu grdoselsku Crkvu sv.
Marije od zdravlja.
Pismo pripada prijelaznom
razdoblju hrvatske
glagoljice.

GRDOSELSKI ULOMAK,
XII. st.

*Medašnji kamen hrvatske nacionalne
kulture u Istri*

Ulomak je zapažen koncem XIX. stoljeća prilikom
rušenja i odvlačenja kamena jedne od triju starih
crkava (vjerojatno Sv. Ane) u Grdoselu, u samom
srcu Istre, usred Pazinštine. To je ulomak kamene
grede ili ploče s dijelom glagoljskoga natpisa.

Jedan od grdoselskih župnika dao ga je preni-
jeti u župni stan i ugraditi u zid hodnika na kat
župne kuće.

c) Plominski natpis

• PLOMINSKI NATPIS
- osnovni podatci:
Natpis na vapnencu,
veličine 36-39 x 52 x 16
cm. Godine 1975. original
je pohranjen radi zaštite u
Crkvi sv. Jurja staroga, a
na njegovu mjestu na
vanjskom crkvenom zidu
ugrađena je kopija (Fučić
1982: 282-284). Na ploču
s uklesanim muškim
golobradim likom, koji u
ruci nosi prolitalu granu
(zapravo s prikazom
Silvana, ilirsko-rimskoga
božanstva šume i usjeva),
u gornjem desnom uglu
naknadno je uklesan
starom, oblom
glagoljicom, starijom od
pisma na Bašćanskoj ploči,
natpis u dva retka:
S e p i s a ņ S
(Ovo je pisao S...)

PLOMINSKI NATPIS,
XI. st.

Spasile ga ose....

Natpis na kamenoj ploči s reljefom bio je ugrađen
u vanjski zid Crkve sv. Jurja staroga u Plominu.
Srećom, nije ga zadesila sudbina glagoljskoga nat-
pisa iz 1499. godine na kustodiji župne crkve u
Plominu, koju su istarski iredentisti batom otukli
1921. godine.

Natpis na Crkvi svetoga Jurja spasile su »od
iredentista ose ili stršeni«. »Ja sam ga godine 1946.
otkrivao skidajući s reljefa osinjake« — piše B.
Fučić (1997: 110).

Kamen s *Plominskim natpisom* bio je izvađen
iz crkvenoga zida (11. siječnja 1971.) i poslan u
Pariz na izložbu *Umjetnosti na tlu Jugoslavije*.

Fučić ga je datirao u XI. stoljeće s napomenom:
»Možda mu, štoviše, donju granicu smijemo
otvoriti i prema X. stoljeću« (Fučić 1982: 282).

d) Humski grafit

HUMSKI GRAFIT

XII. st.

Iz najmanjega grada na svijetu...

U Crkvi svetoga Jeronima na groblju u Humu u Istri, najmanjem gradu na svijetu, neki je humski pop glagoljaš u XII. stoljeću na zidu iza oltara, u apsidi na crkvenoj borduri freske oštricom uparao 30 okomitih crta, kojima je evidentirao odslužene takozvane → »gregorijanske mise«: nakon svake odslužene mise, kroz 30 dana, uparao po jedan rovas i na kraju je zabilježio: *Kovača Martina je sve 30; je vzeta ino ošće jedna*. Zabilježio je da je za dušu pokojnoga humskoga kovača Martina izrekao gregorijanski niz misa i da je povrh toga niza preuzeo da odsluži još jednu misu (je vzeta). Po paleografskim značajkama uklapa se u skupinu najstarijih glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera.

• HUMSKI GRAFIT - osnovni podatci:

Glagoljica je takozvanoga prijelaznoga razdoblja (prijelaz oble u uglatu). U tome je njegova vrijednost. »Koliko god bio malen i neugledan on je naš prvorazredni nacionalni kulturni spomenik« (Fučić 1997: 140).

e) Ročki glagoljski abecedarij

• ROČKI GLAGOLJSKI ABECEDARIJ - osnovni podatci:

Obuhvaća puni niz glagoljske azbuke: 34 znaka (između ostalih dva znaka za poluglas i znak za nazal). U njemu se ogleda standard hrvatske glagoljske azbuke starijega razdoblja jednako u morfologiji znakova, sastavu azbuke, u redosljedju slova i njihovoj brojnoj vrijednosti: »On pokazuje što je u Hrvatskoj oko godine 1200. bio u glagoljskom pismu standard«. (Fučić 1997: 146).

ROČKI GLAGOLJSKI ABECEDARUJ,

oko g. 1200.

Oblikuje se hrvatska uglata glagoljica...

Otkriven je u Roču, jednom od srednjovjekovnih središta istarskoga glagoljaštva, u Crkvi sv. Antuna opata i pustinjaka.

Glagoljski azbučni niz oštricom je ucrtan u dva reda na prečki u krugu posvetnoga križa oslikano-

ga žarkom crvenom bojom. Glagoljsko pismo je iz razdoblja formiranja hrvatske uglate glagoljice. Značenje je i dokumentarna važnost *Ročkoga glagoljskoga abecedarija* u tome što ga je »izravno na crkveni zid zabilježila izvježbana ruka samoga glagoljaša i to u živom hrvatskom srednjovjekovnom ambijentu glagoljice kakav je vjekovima bio istarski Roč« (Fučić 1976).

Otkrio ga je 1949. godine B. Fučić kad je skidao noviju zbuku i višekratne vapnene premaze u Crkvi sv. Antuna opata u Roču, objavio 1976. i potom 1982. (Fučić 1982: 304-305).

f) Valunska ploča

• VAŽNOST DVAJU JEZIKA I PISAMA

Svjedoči o etničkom sastavu stanovništva na otoku Cresu u XI. stoljeću u doba klesanja Valunske ploče, o dvojakom stanovništvu: starosjedilačkom romanskom, koje je govorilo nekim otočkim latinskim dijalektom i novodoseljenom - hrvatskom stanovništvu. Dvojezičnost Valunske ploče vjerno pokazuje tadašnje etničko i jezično supostojanje starosjedilačkoga romanskoga i hrvatskoga življa u XI. stoljeću na otoku Cresu. Zbog toga je Valunska ploča važan povijesni spomenik.

• VALUNSKA PLOČA

- osnovni podatci:

Natpis na sivom vapnencu, veličine 122 x 36 cm.

Prvotno je ploča pokrivala obiteljsko ukopno mjesto. Sekundarno je upotrijebljena kao jedan od potpornih stupova što su nosili krov trijema pred Crkvom sv. Marije u Valunu ugrađena u zid (Fučić 1982, 354-355).

Na dva pisma i dva jezika

Nadena je ploča u Valunu na otoku Cresu. Dvojezičan je natpis na običnoj »škripi«, prirodnoj, klesarski neobrađenoj kamenoj ploči. Nadgrobna ploča na kojoj je dvama različitim jezicima i dvama različitim pismima zapisano da u času klesanja natpisa u grobu počivaju tri pokoljenja: baka Teha, sin Bratohna i unuk Juna.

Glagoljski dio teksta uklesan je oblom glagoljicom, po paleografskim karakteristikama starijom od glagoljice na *Bašćanskoj ploči*.

• NATPIS KAZUJE:

Hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom piše:

Têha, sinъ, vnuka Juna,

a latinskim jezikom i karolinom:

Techa et filius eius Bratohna et lunna nepus eius, što u prijevodu znači: *Teha i njezin sin Bratohna i Juna, njezin unuk.*

Prilog 2

a) Misal kneza Novaka

MISAL KNEZA NOVAKA,
s. 136B.

Najstariji datirani glagoljski misal, nakošan predložak za prvu hrvatsku tiskanu knjigu

Jedan od najzanimitijih i najraskošnije ukrašenih hrvatskih glagoljskih rukopisnih spomenika. Pisao ga je → kaligrafski, možda i ukrašen inicijalima, knez Novak od Ostrovice Likke i kraljevski vitez kao zavjetni dar crkvi, u kojoj će jednoga dana počivati. Sadrži sve dijelove misala: → Temporal, → Ordinarij, Kanon, zavjetne mise i mise za mrtve, Sanktoral, Komunal i obredne tekstove.

Misal je ukrašen s četrstoosamdeset inicijala i šest minijatura. U inicijalima prevladavaju crvena, plava i boja zlata. Elementi koji dekoriraju korpus inicijala su pleteri od dviju ili četiriju traka koje rijetko nagrizu pasji ili ptičji glava; vitice → palmete i polupalmete; nizovi srdaca, stilizirane sjemenke, lišće, cvjetovi, lilijski, zlatna sunca povezana stiliziranim stabljikom i jednostavnim listićima; omeđene cik-cak linije, od kojih su jedni trokutasti prostori pozlaćeni, a drugi dekorirani točkastima; omeđeni ornament rombova spojenih klugovima; ukras pletene osmice prekriven stiliziranim cvjetićima; nraze rombova, kockica; filigranski izvedeni ornament isprekidani prstenom, običnim i mornarskim cvorovima, itd. (Pantelić)

Ukrašen je misal s šest minijatura, koje prikazuju evanđeliste: Mateja, Marka, Luku i Ivana, zatim Raspeće i Isusa okrunjena tromeć vijencem. Evanđelist Matej prikazan je s otvorenim knjigom, Marko s razvijenim svitkom u ruci, Luka sa zatvorenim knjigom, a Ivan drži razvijen svitek. Minijature evanđelista smještene su u okvirima ukrašenima stiliziranim biljnim ornamentima. Raspeće je prikazano na cijeloj stranici. Središnji je lik Isus na križu, a ispod njega su Bogorodica, sv. Ivan i tri Marije s lijeve strane, a s desne strane vojnik s kacigom i aureolom, bradati starac i grupa Židova i vojnika sa zastavom. Sve je

→ kaligrafija — umjetno lijevo pisanja, kratopis
→ Ordinarij — dijelovi mise koji se nikada ne mijenjaju
→ palmeta — ornament u obliku palmine lista ili granice
→ Temporal — (Primum de tempore) dio misala (brevijar) koji sadrži mise i obrascе za pojedine nedjelje i Gosposnje blagdana u liturgijskoj godini

MISAL PO ZAKONU RIMSKEGA DVORA

Hrvatskoglagojski misal (kao i brevijar) nastajaju se na vrnimski predlošku i obrascu, a pisani su (i tiskani) na glagoljici i na crkvenoslavnom jeziku hrvatske redakcije. Zato glagoljski misali redovito počinju ispisano. Početne misale po zakonu rimskoga dvora Otuda je i svet naslov pretiska pretiska glagoljskoga Misala iz 1463. godine (S): Misal po zakonu rimskoga dvora (original nema naslovnice, kao što je nemaju ni ostale inkunabule). Vrijednost je glagoljskih misala i u tome što u prvoj dijelu (u liturgiji riječi) sadrže tri biblijska čitanja: jedan iz Staroga zavjeta i dva iz Novoga zavjeta (evanđelje i poslanica).

b) Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića

PIŠANA

MISAL HRVOJA VUKČIĆA HRVATINIĆA, oko g. 1404.

Jedan od najraskošnije iluminiranih

ovaj je misal jedan od najraskošnije iluminiranih rvačkih glagoljskih rukopisa: ukrašen je s 94 miniature, 4 ilustrirana inicijala, više od 380 raskošnih i mnogo manjih inicijala. Miniature ilustriraju biblijske scene Staroga i Novoga zavjeta, likove pojedinih svetaca, simbole evanđelista, alegorije pjesni, portret Hrvoja Vukčića na konju i Hrvojev ob s natpisom: *Arma Heroiae ducis Spalatenis*.

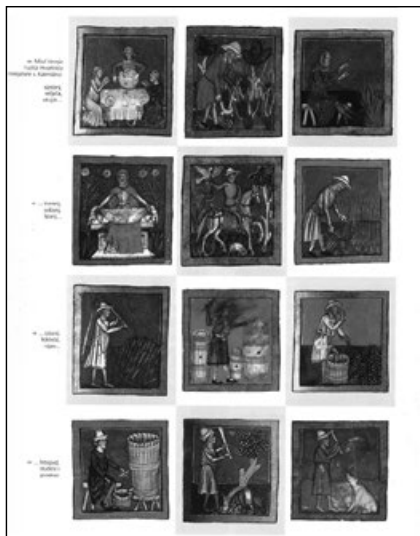

Na nekim se miniaturama nalaze elementi arhitekture Spilita (dijelovi Dioklecijanove palače i zvoni katedrale Sv. Duje). To upućuje na pretpostavku da je rukopis mogao iluminirati domaći majstor iz Dalmacije. Isti je majstor iluminirao dio Pralova zbornika, koji je za vojvodu Hrvoja 1404. godine bosanskom cirilicom napisao Hval knjig-in (zlatom i jake i emilioni). Pretpostavlja se da je isti umjetnik oslikao dvije miniature u Kronici Toje → arhidakona, koja se čuva u Budimpešti, matra se da je taj umjetnik bio pod utjecajem dalmatinskoga majstora o kojem se govorilo da je nominim "slikar Kronsoga raspela", dok nije tvrđeno da je on zapravo zadanski slikar venci-niskoga podrijetla — Meneghello Ivanov de Calu, rođen u Veneciji oko 1360. godine, umro u Za-luru 1431. godine (Hilje 1999).

→ MISAL HRVOJA VUKČIĆA HRVATINIĆA — osnovni podatci

Pisan na pergamentu, 247 listi, veličine 30,6 x 20,5 cm. Čuva se u Istanbulu (Sultanahmet i Topkapı sarayı maces kütüphanesi). Sadržaj sve dijelove misala: Temporal, Kanon, Kalendari, Sanktoral, Komunal, Votivne mise i misalne lektivne. Pismo glagoljski uzor. Izak: hrvatski crkvenoslavski.

• PISAC

Pisao ga je pisac Butko, koji je svoje ime zabilježio u rubnici *memento vivorum* (Spomena živih), za Hrvoja Vukčića Hrvatinića, koji je u to vrijeme nosio titulu hercega Spilita (=dux spalatenensis).

• SUDBINA RUKOPISA

Ne zna se kako je i kada rukopis dospio u Istanbul. Možda je bio turski ratni plijen, jer je imao skupocjen uvez — ukrašen zlatom i dragim kamenjem. Prevezan je u XIX. stoljeću u kožni uvez. Čini se da je zbog bogato ukrašenih korica u početku bio pohranjen u dvorani *Libreria communa* (sagrađio je Murat III., 1574. — 1595.), u kojoj su se čuvali dragocjeni rukopisi na mnogim jezicima.

• OBJAVA FAKSIMILA

Objavljen je potpuni faksimil u boji, koji je u svemu vjeran originalu kao i kritičko izdanje teksta: *Missale Heroiae ducis spalatenensis croatico-glagoliticum*. Potpuno faksimilirano izdanje originala iz Topkapı Sarayı Muzeja u Istanbulu + *Transcriptio et commentarium*. Editionem curaverunt Grabar, B., Nazor, A., Pantelić, M. sub redactione. Štefančić, Vj. Zajedničko izdanje: Mladinska knjiga - Ljubljana, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt - Graz, Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« - Zagreb, 1973.

d) Prvi i drugi vrbnički misal

• I. VRBNIČKI MISAL - osnovni podatci

Pisan na pergameni, 256 folija, veličina: 28,7 x 22 cm. Čuva se u Župnom uredu u Vrbniku na otoku Krku. Sadržj: *Proprium de tempore, Ordo et Canon missae, Missae votivae, Proprium sanctorum, Kalendar, Ritualni tekstovi*. Opis: Štefanic 1960, 343-349.

I. VRBNIČKI MISAL, g. 1456.

Po ukrasima - reprezentiran

Pisao ga je senjski arhidakon i vikar pop Tomas lijepom hrvatskom ustavnom glagoljicom. *Misal* je bogato ukrašen inicijalima i minijaturama, koje su izradila 2-3 nepoznata iluminatora. Minijature u bojama ponajviše prikazuju lik covjeka koji pokazuje na tekst. One obično dolaze uz biblijske tekstove. Ističu se dvije velike slike u bojama na citavoj strani Prva (f. 2^a) prikazuje mrtvoga Krista u Marijinu krilu i oko nje pet svetačkih likova. U gornjem dijelu slike lebdje dva anđela, a u desnom je lik nekoga sveca s knjigom i perom, u lijevom je kutu lik sv. Ivana Krstitelja, a prema sredini neka svetica s palmom mučeništva. Druga je velika slika pred Canonom (f. 151^v). Prikazuje raspetoga Krista i dva lika pod križem — vjerojatno Mariju i Ivana (Štefanic 1960: 345).

Po ukrasima rukopis ide u reprezentativne glagoljske kodekse.

• IZ IZVORNICA:

Pop Tomas je svoje ime spomenuo u Canonu — u rubrici *memento vivorum* i u *memento mortuorum* kao i u kolofonu:

Budi hvala gospodinu Bogu i svetoj Djevi Mariji i vsemu dionu nebeskomu da svrh ta misal, ja pop Tomas arhidakan senjski i vikar gospodina Andrija doktora Svetoga pisma biskupa senjskoga na lit gospodnjih 1456 marca 20.

• II. VRBNIČKI MISAL - osnovni podatci

Pisan na pergameni, 286 folija veličine 30 x 22,5 cm. Čuva se u Župnom uredu u Vrbniku na otoku Krku. Sadržj: *Proprium de tempore, Ordo et Canon missae, Proprium sanctorum, Commune sanctorum, Missae votivae, Ritualni tekstovi (blagoslovi), Kalendarium* s uskršnom tablom i tablom pomirnih blagdana, koja počinje 1463. godine. Pisan je krasnom i szrelom ustavnom glagoljicom. Opis: Štefanic 1960, 349-353.

II. VRBNIČKI MISAL, g. 1462.

Raskošno iluminiran

O pisaru i iluminatoru, kao ni o vremenu nema podataka u samom rukopisu. Ime pisara nije spomenuto ni u rubrici *memento mortuorum* (*Tu pomeni umvrše ke hoc i pisca*), ni u *memento vivorum* (*pomeni žive ke hoc i pisca*). Na osnovi table s pomirnim blagdanima, koja počinje 1463. godine, pretpostavlja se da je *Misal* napisan godinu dana prije. Zapisi u rukopisu idu u prilog pretpostavci da se u Vrbniku nalazi od XVI. stoljeća. Raskošno je iluminiran minijaturama i inicijalima živih boja i visoke umjetničke kakvoće. Osobito se ističu brojni manji inicijali s minijaturama s biblijskim slikama i simbolima (npr. kralj David, dječetešce Isus, Obrezanje Isusovo, Isus pere noge apostolima, Isusovo uskrsnuće), simboli evangelista. Inicijali s minijaturama su latinski. Zapravo su do f. 54 inicijali glagoljski, a od f. 55 do kraja pretežu latinski inicijali, pa se pretpostavlja da je iluminatoru kao predložak služio jedan ili više latinskih misala (Štefanic 1960: 350).

Misal je poznat po širokom ornamentiranom okviru s medaljonima oko čitava teksta (f. 2). Središnje mjesto na svakoj strani okvira zauzima filigranski izraden medaljon: IHS, golub (Duh Sveti), Bogorodica i neki mladoliki svetac.

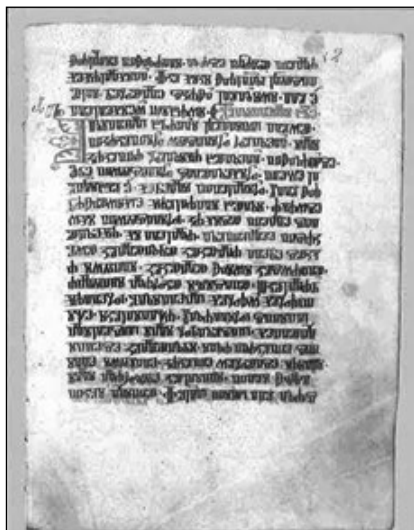
c) Regula svetog Benedikta

REGULA SVETOGA BENEDIKTA,
kraj XIV. st.

Pravila benediktinskoga reda

Prmjer redovničke regule pisane glagoljicom, rukopis je jedini očuvani glagoljski primjerak ove regule. Pisale su je vjerojatno tri redovničke ruke, koje su se često izmjenjivale.

- **BENEDIKTINCI**
Najstariji katolički monaški red, koji je utemeljio sv. Benedikt Nursijski (oko 480. — oko 547.), proširili su se po čitavoj Europi i bili glavni nositelji zapadnoeuropske kulture u Srednjem vijeku. U našim su se krajevima pojavili u prvoj polovici IX. st. Neke benediktinske opatije njegovale su glagoljicu: benediktinci su klesali i Bašcansku ploču.
- **SUDBINA RUKOPISA**
U benediktinskoj Opatiji sv. Kuzme i Damjana u Tkonu Regula je ostala do dokinuća opatije 1808. godine. Kukuljević je rukopis 1859. otkupio od Antuna Mažuranića, profesora i književnika. S Kukuljevićevom zbirkom rukopis je dospio u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti.
- **OBJAVE**
Regula sv. Benedikta objavljena je više puta. Najprije je objavio Armin Pavic u Akademijinim *Starinama VII* (1875.), zatim benediktinac Ivan Ostojić u djelu *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III (Split, 1965.) kritičko izdanje teksta u latiničkoj transliteraciji s crno-bijelim kopijama; faksimil cijelog rukopisa objavljen je 1985., u biblioteci *Bibliofilska izdanja*, br. 15, Kršćanska sadašnjost. Nekoliko odlomaka objavljeno je u hrestomatiji Vj. Stefanica i suradnika 1969., odakle prenosimo odlomak o odjeci braće (str. 103-104):

♀ Početak teksta o odjeci

- **REGULA SVETOGA BENEDIKTA**
- osnovni podatci

Prepisana je s mnogo starijega predloška u benediktinskoj opatiji Sv. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu. Sastoji se od 60 folija pergamene veličine 17,2 x 12,8 cm. Čuva se u Zagrebu, Arhiv HAZU (I a 74).

- **IZVORNIK**

- **Oditelji braće**

Oditelji [odjeća] braći protiv tomu [prema tomu] v kakovih mjestih hodet [žive] ili kakova godina budet vzdaj se [neka s dade], jere v mjestih studenih veće podobno jest [prikladno] nere [nego] li v toplih, I to za razumin je na opati budi. A nam se mni [čini] v mjestih ka nisu vele studena ni tepla dovolje je vsakomu koludru [redovniku] kukulja tere [i] suknja; imeti kukulju zimi kosmatu, a ljeti lahku i čistu, škoplar na teg [komad odjeće prebačen preko pleća za rad], oditelji nogam nogavice i koptica [natikace], I da tih svit [odjeće] lipost ili gđost ne tužite se koludri i da takove svite imetje kakove mogut se najti ili lahceje kupiti v toj zemlji v koj živu. A opat vij [neka pazi] to da svite braći ne budite dlge ni zalis [previše] kratke. A vzemljuće nove svite, stare vratite i te stare hranite se, ubogim savsima vzdajte se, da jere dosti jest koludru imiti 2 suknji i 2 kukulji skozi [zbog] noci i skozi pran'je. A ca zalis, breznađno jest, otkisni se, I čto ljubo [god] novo primuće [sto god novo prime], vetho [staro] vzvratite. Oni ki na put othode gacē ot svitara [čuvara odjeće] primite, i kada opet pridut, opravše [pošto ih operu] opet vzdajte, I kukulje i sukňje oni ki odhode na put daj [barem] malo boljše primite ot svitara, i prisadše opet vzvratite je. Postelje dosti budi plst [pust, valjana tkanina] i stura [rogožina] i pokrov i podusnica [uzglavije], I te postilje od opata često budite iziskane [pretražene], da potajene tvari v njih ne najdet se. I da ta grih potajen'ja v korenu odsicen budi, vzdaj se ot opata vsaka potriba, i to jest: kukulja, suknja, koptica, bičve, gacnik, tabla, gravja [pisaljka] to jest zbica, nož, jaglu, ručnik, da ničtare [ništa] braća ne potribujite zalisno [suvisno].

d) Dobrinjska isprava

DOBRINJSKA ISPRAVA,
1. siječnja 1100. godine

*Najstariji glagoljski pravni dokument
— s otoka Krka*

Smatra se najstarijim glagoljskim pravnim dokumentom, pisanim na dan posvećenja Crkvice sv. Vida u mjestu Sveti Vid Dobrinjski na otoku Krku. Crkvicu je dao sagraditi na svojoj zemlji domaći plemić, koji sebe naziva Slavnim Dragoslavom. Prilikom posvećenja dao je napisati notarsku ispravu (testament, darovnicu), kojom vse svoje zemlje toliko oratne koliko pasišća i vse svoje kuće, ke ima daruje Crkvi svetoga Vida. U ispravi su

• **DOBRINJSKA ISPRAVA**
- osnovni podatci

Očuvao se prepis u staroj knjizi dobrinjskoga kaptola, XVI. — XVIII. st. Knjiga se čuva u Dobrinju, u župnom uredu. Pisana je na papiru velicine 30,5 x 21cm, 188 folija. Na f. 23-24 prepisana je glagoljskim kurzivnim pismom isprava Slavnoga Dragoslava (Stefanic 1960: 69-73).

navedeni nazivi i granice zemalja, koji još i danas ondje žive.

Knjiga u kojoj je očuvan prijepis isprave sadrži dokumentaciju o pravima klera, nekoj vrsti jura et privilegia dobrinjskoga kaptola, među kojima ima isprava u prijepisima, kao i u originalima, počevši od 1100. godine do potkraj XVIII. stoljeća. Pisari pojedinih isprava ponajviše su javni notari koji pišu glagoljicom, kao i talijanskim i latinskim jezikom. Dobrinjska isprava objavljena je više puta.

• **IZVORNIK:**

Va ime Hristova amen. Let od Hristova rojstva 1100 na prvi dan janara, pred Dobrinjem poli crkive svetoga Vida, i posvećena crkiva rečena po gospodinu biskupu... ku sazida od svojih vlastitih dobar, i va svojih zemljah slavnj Dragoslav, i pušćeni za juš patrnatus njemu i svojim ostalim va viki po rečenom gospodinu gospodinu biskupu od Krka. I tako od sada rečeni slavnj Dragoslav je dal pod rečenu crkivu vse svoje zemlje toliko oratne koliko pasišća, zemlje pod Hobdeni do kraj sola do Zdenca, i do Ogrenoga, i do Zviranja, i do Pripovidi, i do Hranca, i do zemalj kapitulskih od Dobrinja, i do zemalj slobodnih do pradi Marina, i do zemalj ke se zovu Stjak, i do zemalj Tomansi, i do Uskorušav, i do zemalj ke se zovu Dolčić, i do zemalj ke se zovu Cerove od bure Martina, i do zemalj ke se zovu Stanji, i do Preselinske i do puta ku gre u Vertnik, kako stoji plot, i zdola zemlju slobodnu suprot na sriadi od Dola od grbina poli zemlje slobodne na Rupi po platu od grbina do Hohenoga kadi se sverstaje kunlin.

— I oče vse svoje kuće ke ima, tolikaje, da budu pod rečenu crkivu, a drugo blago toliko stablo koliko mobilo vse oću ako ja za života moga učinim učinim rečeni istrument. Ma da ima mit vicim zakonom tolikaje oversti va viki na dan svetoga Vida, da se ima čini služiti po kaptilu od Dobrinja, i da njim ima bit dana vikent; kaptilu imozina ali prikaz vsako leto, a na dan da cine racun i dobro Guvernat crkivu. Od intradi da se ima davat crkivu svetoga Stipana vsako leto va viki polovica od vse intradi, a druga polovica da bude ovoj mojoj crkivi, da bude guvermana i na keršćenje od crkive misa na kanat.

Jošće oću da po mojoj smerti, rečena crkiva i z blagom gre majim sinom Stipanu, i Vidu, i Mavru, i njihovim ostalim va viki, i hčeri Progeti, i ako ne bi oni smet poslednjih nasledjućih redi, da gre rečena crkiva kaptilu i crkivi svetoga Stipana od Dobrinja, ka je sada, i ka bude na priča.

Na to svedoci gospodin Plovan..., i sudac Stanji, rečeni Domicie Kontije i Sirona Rutabreški, Paval Klatal, Solkaje Karmeli, i veće drugih svedok.

Ja Kim sin Radonji pisac od komun Dobrinja na to i ovo psah pravo i verno, moljen od Dragoslava, i biskupa.

Ja Beneto Grabija nodar puplik sam prenelal od jednoga istrumenta, tako meni stana po gospodinu popu Jurju Mavroviću od Dobrinja od jednoga istrumenta pisana na harti bumbažinoj.

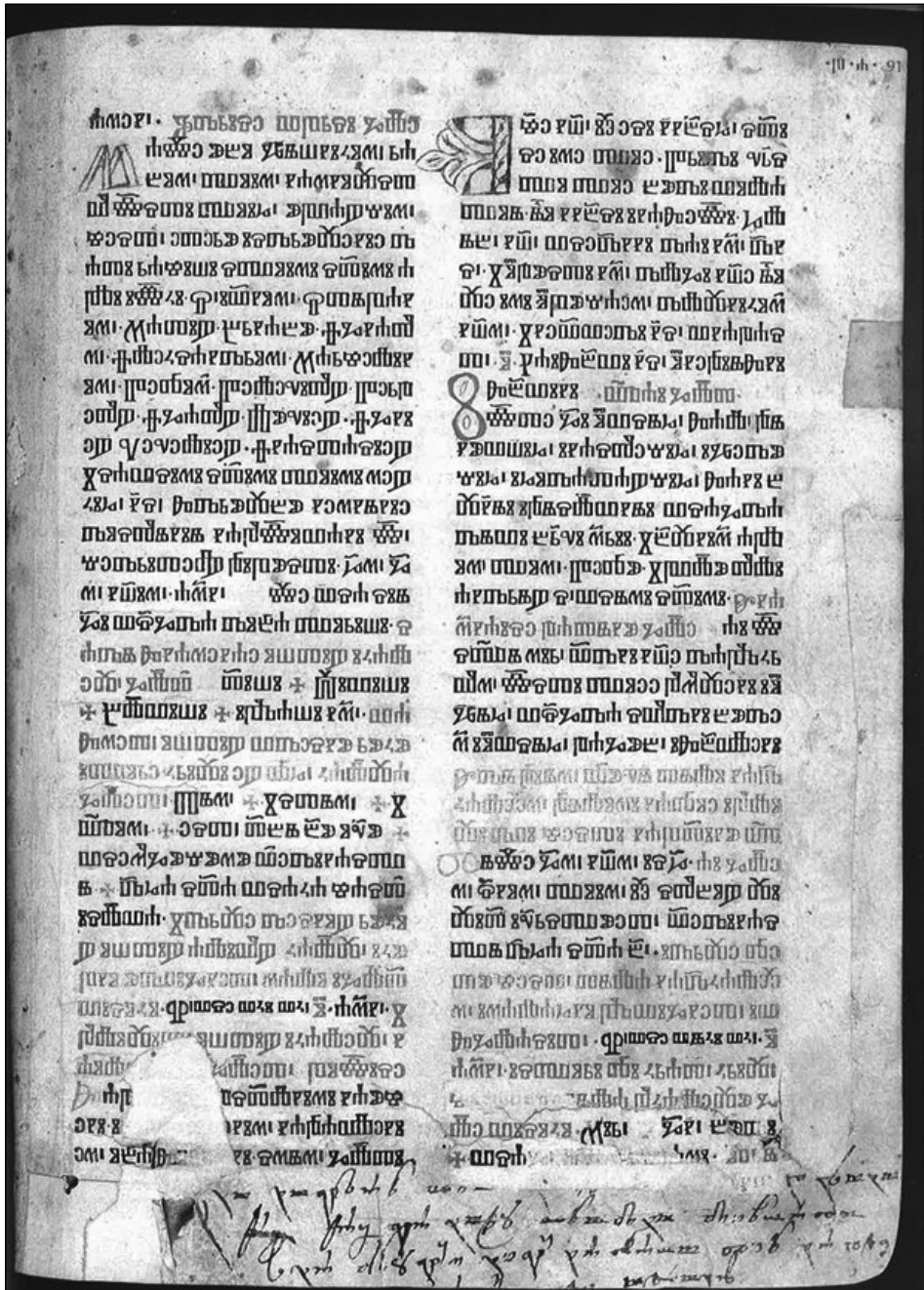
Ja pop Petar Bogović od Dubačnice prekopijah z jedne knjigi od harti bumbažine pravo, i verno kako se zgora uderzi i vernim načinom se podpisah.

Ja Petar Petrić s oblastu benetsku nodar puplik prekopijah z latinskoga na hrvatski jazik, z jedne skartaface latinske pravo i verno, i za bolje verovanje se podpisah na 3 janara 1724.

(Tekst prema najnovijem čitanju Milana Mihaljevića iz 1960. godine.)

Prilog 4

a) Misal po zakonu rimskoga dvora

MISAL,
1483.

Hrvatski prvotisk

Prva glagoljska tiskana knjiga. U → kolofonu je zabilježen datum izlaska iz tiska: *Lét Gospodnjih 1483, mēseca pervara* (tj. februara) *dni 22 ti misali biše svršeni*. U kalendaru se pojavljuju svetkovine koje se štiju u Istri (tršćanski mučenici): Lazar, Servul (Socerb), Just, porečki Mavar, Nicefor (Necipr) iz Pićna. Svetkovina *Prenesenja tijela svetoga Jeronima (Translatio s. Hieronymi)*, koju je prvotisk *Misala* unio u kalendar 9. svibnja, ne pojavljuje se ni u jednom glagoljskom ni suvremenom latinskom kalendaru. Unošenje te svetkovine u tekst prvotiska *Misala* povezuje se s istarskom teorijom o podrijetlu sv. Jeronima, koja je u to doba bila aktualna, a prema kojoj se sv. Jeronim rodio u Istri (u Zrenju kod Buzeta). Istarske crte u jeziku i svetkovine u kalendaru, koje su se štovale u Istri, upućuju na mjesto gdje je mogao biti priređen tekst prvotiska *Misala*. Rezultati novijih tekstoloških, jezičnih i komparativnih istraživanja s ostalim glagoljskim misalima pokazali su da je *Misal kneza Novaka* poslužio kao glavni (ne i jedini) predložak prvotisku *Misala*. Prvotisk ima više tekstova nego Novakov, i to četiri votivne (zavjetne) mise i osam sekvencija, koje imaju istarski glagoljski rukopisni misali (Pantelić, 1967).

Savršenošću slova, ljepotom sloga i tiska glagoljski je *Misal* najljepša od svih tiskanih glagoljskih knjiga koje su izlazile od XV. sve do početka XX. stoljeća. U svemu je upotrebljen 201 grafički znak. Nema naslovne stranice ni tiskanoga privilegija. Posljednji (220) list vjerojatno je bio prazan. Jedna je stranica prije Kanona ostala prazna da se na nju nalijepi drvorez Raspeća. Samo u tri primjerka ulijepjen je drvorez Raspeća: bečkom, sankt-peterburškom i washingtonskom. Svaki je drvorez drugačiji. Najmlađi je i sadržajno najbogatiji drvorez u bečkom primjerku.

• VENECIJA ILI NEGDJE U HRVATSKOJ?

Materijalni podatci o priređivaču teksta, slovorescu, slagaru, tiskaru, mjestu tiskanja nisu poznati niti su zabilježeni u kolofonu knjige. Stoga se ni danas ne može pouzdano reći tko je sudjelovao u priređivanju, slaganju i tiskanju najstarije

hrvatskoglagoljske tiskane knjige i gdje je ona tiskana, unatoč tomu što su mnogi pokušavali i još jednako pokušavaju naći odgovore na ta pitanja. Iz rekonstrukcije tiskarskih postupaka vidi se da su slagari i tiskari bili »među prvim majstorima tiskarskog umjeća svog vremena« (Paro). Kao mjesto tiskanja u literaturi se spominju Venecija i nekoliko mjesta u Hrvatskoj, ponajčešće Kosinj u Lici.

• NOVAKOV MISAL I PRVOTISAK

U vrijeme priprema za izdanje prvotiska *Misala* u Istri se nalazio njegov glavni predložak — *Misal kneza Novaka* (?) koji su Istrani otkupili 1405. godine za Crkvu sv. Jelene u Nugli i za nj platili četrdeset i pet zlatnika. Jos 1482. godine *Novakov* se *Misal* nalazio u Istri (danas u Beču). To se vidi iz bilješke koju je glagoljicom napisao Juri žakan iz Roča:

Vita, Vita, Stampa naša gori gre tako ja oću da naša gori gre, 1482 mēseca ijuna 26 dni to bi pisano u grade Izule to pisa Juri žakan iz Roča Bog mu pomagaj i vsem ki mu dobro ote.

Ta se biljeka tumaci kao izraz radosti i veselja koje Istranin žakan Juri iskazuje zbog toga što stampanje (*Misala*) napreduje. Navedeni podatci upućuju na zaključak da je tekst prvotiska *Misala* iz 1483. godine mogao biti priređen u Istri (Pantelić, 1967).

• PRETISAK 1971.

Objavljen je faksimil *Misala* (kompletiran od nepotpunih primjeraka Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i Vatikanske biblioteke): *Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvotisk: 1483. Pretisak, Zagreb 1971. Biblioteka pretisaka »Liber Croaticus«* Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

→ MISAL - osnovni podatci

Tiskan na papiru i pergameni, 220 listova, veličina 27 x 18 cm. Sadrži: kalendar (u kojem se 14. veljače čita: *Kurila i Metudie ispovedniku i Valentina mučenika*, a 28. rujna: *Vesoslava kralja mučenika*), *Proprium de tempore*, *Ordo* i *Canon missae*, Votivne i mrtvačke mise, *Proprium sanctorum*, *Commune sanctorum* i ritualni tekstovi. Jezik je hrvatski crkvenoslavenski. Poznato je 11 primjeraka na papiru, od kojih ni jedan nije potpun + 6 raznih listova od kojih tri na pergameni. Primjerci se čuvaju: 1 u Beču (Austrijska nacionalna biblioteka, 1D-14); 1 u Sankt-Peterburgu (Ruska nacionalna biblioteka, Berč. 1); 1 u Washingtonu (Kongresna biblioteka), 2 u Vatikanskoj biblioteci (Inc. II-733, Inc. II-734); 5 u Zagrebu (NSK, R I-4^a-62a, b, 2 Knjižnica HAZU, Ink. II-14a i Ink. II-14b, 1 Samostan franjevac trećega reda); 1 u Bolu na otoku Braču (Samostan dominikanaca).

→ inkunabula — (latinski: kolijevka) prvotisk, knjiga iz najranijeg doba tiskarstva, objavljena prije 1500. godine.

→ kolofon — (grčki: završetak, kraj) podatci o tiskanu, mjestu i vremenu tiskanja, navedeni na kraju knjige. Javlja se 1457. godine. Postupno ga je zamijenio termin *impressum* koji je i danas u uporabi.

b) Brevijar po zakonu rimskoga dvora

BREVIJAR
1491.

Knjiga u samo jednom primjerku

Ovaj je brevijar druga tiskana glagoljska knjiga. Zna se samo za jedan, i to necjelovit primjerak: nedostaje mu posljednji kvaternion s kolofonom (podatci o datumu i mjestu tiskanja i osobama koju su mogle sudjelovati u njegovoj pripremi i tiskanju, a nisu poznati ni iz drugih izvora). Tabla pomicnih blagdana za trideset godina (1492. — 1522.) pomaže u određivanju godine tiskanja. Jer, ako tabla počinje 1492. godinom, prvotisak glagoljskoga Brevijara mogao je biti objavljen godinu dana ranije, tj. 1491.

Nijedan od danas poznatih 29 rukopisnih brevijara, starijih od prvotiska Brevijara, nije mu bio izravan predložak: u potpunosti se ne uklapa ni u jednu skupinu. U prvom dijelu crkvene godine (*Proprium de tempore*) od adventa do korizme, po izboru biblijskih i → homiletskih čitanja i po tekstološkim osobinama, prvotisak Brevijara priklanja se najstarijoj poznatoj hrvatskoglagojskoj tradiciji kakva se ogleda u najstarijem glagoljskom brevijaru - *I. vrbničkom* (s kraja XIII. i početka XIV. st.) → Sanktoral, uzet u cjelini, slaže se s rimskim (vati-

kanskim i lateranskim) sanktoralom, jednako kao što se slažu ostali hrvatskoglagojski brevijari, uz jedan ili drugi dodatak (Tandarić 1984). U Sanktoralu nema spomena sv. Ćirila i Metoda, ali se u Kalendaru 14. februara navode *Kurila i Metudie is-povēdniku*.

- SUDBINA JEDINOG PRIMJERKA
Prvi vlasnik bio mu je kanonik Teseo Ambrogio Albonesi (1459. — 1540.), orijentalist, nastavnik sirskega i kaldejskog jezika na sveučilištu u Bologni i pisac knjige *Introductio in caldaicam linguam* (Pavia 1539.). Kupio ga je »za 4 groša i 14 denara«. Albonesi ga je proučavao, na što upućuje obilje bilježaka napisanih njegovom rukom na marginama primjerka.
- PRETISAK
Objavljen je faksimil, zapravo faksimilna reprodukcija, što znači da je faksimil u svim pojednostima vjeran originalu: *Brevijar po zakonu rimskoga dvora 1491. Faksimil (faksimilna reprodukcija jedinoga sačuvanoga originalnoga primjerka, Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, Breviano glagoliticum, Inc. 1235), HAZU, U povodu 500. obljetnice izlaska Brevijara i 125. obljetnice Akademije. Urednik: Anica Nazor. Grafički urednik: Martin Znidarišić, Zagreb 1991. (s dodatkom tekstova i literaturom o Brevijaru).*

→ homilija — 1. jednostavno izlaganje vjerskih istina namijenjeno pouci vjernika; 2. propovijed u obliku komentara i tumačenje biblijskoga teksta pročitano za vrijeme liturgije

→ Sanktoral — dio misala ili brevijara koji sadrži službe za blagdane pojedinih svetaca

- BREVIJAR

- osnovni podatci
Tiskan na papiru, VIII + 380 listova, 8", 16 cm.
Sadrži: *Kalendarium*, Tabla pomicnih blagdana, Popis kvaterniona prema početnoj riječi, *Proprium de tempore*, *Psalter*, *Kantici*, *Proprium sanctorum*, *Commune sanctorum*. Jedni očuvani primjerci čuva se u Veneciji (Biblioteca nazionale Marciana, Breviano glagoliticum, Inc. 1235), a fragment kalendara na pergameni pršiven je na početku primjerka *Brozčeva Brevijara* iz 1561. godine (BAV, Borg, illir. 19).

- OTVORENO PITANJE MJESTA NASTANKA

Nema nikakve sumnje da su Brevijar priredili glagoljasi za svoje potrebe. Ali, budući da nije očuvan kolofon, nekoliko je pretpostavki o mjestu tiskanja, čak i tvrdnja da je i glagoljski Misal tiskan u istoj tiskari, u Kosinju u Lici, dakle u Hrvatskoj. No, tome se protivi analiza njihovih grafičkih elemenata. Naime, grafički inventar u Brevijaru (desno) i Misalu (lijevo) se razlikuju. Stoga ostaju otvorena pitanja mjesta tiskanja i osoba koje su mogle sudjelovati u pripremi teksta i njegovu tiskanju.

d) Senjski misal

SENJSKI MISAL, Senj, 1494.

Prvi drvorez u jednoj glagoljskoj knjizi

Očuvala su se samo tri originalna primjerka i jedan fragment, od kojih su jedan primjerak i fragment otkriveni 1982. i 1983. godine. Najpotpuniji primjerak čuva se u Budimpešti (Nacionalna biblioteka Széchényi, Inc. 988), kojemu nedostaje prvi list kalendara (mjesec siječanj i veljača). Drugi se primjerak (199 listova) čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt-Peterburgu kamo je dospio 1874. godine s bogatom zbirkom glagoljskih rukopisa i tiskanih glagoljskih knjiga Ivana Berčića (Berč. 2). Treći, nepotpun primjerak (147 listova) čuva se u samostanu franjevac konventualaca u Cresu. Fragment od tri lista čuva se u Odesi, Odeska državna naučna biblioteka, uložen u primjerak glagoljskoga *Misala hruackoga*, 1531. Simuna Kozčića Benje. Odeski fragment ima drvorez s Raspećem (kanonska slika), koji nema nijedan od triju očuvanih primjeraka. Drvorez u *Senjskom misalu* prvi je drvorez u glagoljskoj knjizi, a ponavlja se još u *Narucniku plebanusevu* iz 1507. godine.

U opširnom kolofonu je zabilježeno da je knjiga tiskana u Senju i da je tiskanje završeno 7. kolovoza 1494. godine, da su u tiskanju sudjelovala

đp	đs	đb	đm	đn	đk	đp
leu	leu	let	leu	let	let	leju
đe-h	đm-h	đb-h	đm-h	đn-h	đk-h	đp-h
leđe	leđm	leđb	leđm	leđn	leđk	leđp
m-h	m-b	m-b	m-b	m-b	m-b	m-b
m-e	m-e	m-e	m-e	m-e	m-e	m-e
ab-h	ab-b	ab-b	ab-b	ab-b	ab-b	ab-b
o-aba	o-abi	o-abi	o-abi	o-abi	o-abi	o-abi
pa	pa	pa	pa	pa	pa	pa
pe	pe	pe	pe	pe	pe	pe
sa	sa	sa	sa	sa	sa	sa
se	se	se	se	se	se	se
ta	ta	ta	ta	ta	ta	ta
te	te	te	te	te	te	te
ua	ua	ua	ua	ua	ua	ua
ue	ue	ue	ue	ue	ue	ue
va	va	va	va	va	va	va
ve	ve	ve	ve	ve	ve	ve
va	va	va	va	va	va	va
ve	ve	ve	ve	ve	ve	ve

• *Ď* Ligature (spojnice) u *Senjskom misalu* iz 1494. (Bakmaz)

gospoda Blaž Baronić, Silvestar Bedričić i žakan Gašpar Turčić, u vrijeme kad je kraljevao ugarski (i hrvatski) kralj Vladislav (Jagelović), a na apostolskom prijestolju je bio papa Aleksandar VI.

• **OBJAVA**

Senjski glagoljski misal 1494. Faksimilni pretsak. Urednici: Milan Moguš i Anica Nazor. Pretsici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, svezak 5 — Senjski glagoljski Misal 1494. Dodatak uz faksimilni pretsak, Zagreb 1994.

• **SENJSKI MISAL**
- osnovni podatci

Tiskan na papiru, 216 listova, 4°, 20 cm. Sadržiti: kalendar s dodatkom od nekoliko novih misnih obrazaca, *Proprium de tempore*, *Ordo et Canon missae*, *Missae votivae*, *Commune sanctorum*, *Proprium sanctorum*, ritualni tekstovi. Jezik je hrvatski crkvenoslavenski.

• **KOLOFON U IZVORNIKU**

1494 Mesea avgusta dan 7 ovi misali biše početi i svršeni u Senju. Kraljujući tada svitlomu kralju ugrskom Ladislavu. I siedeći tada na prestole apostolskom svetomu otcu Aleksandru papi Sestomu. A biše stampani s dopušćenjem i volju gospodina biskupa. od domona [!] Blaža Baronića i domina Salvestra Bedričića i zakna Gašpara Turčića Bog nas spasi amen*.